

GR. G. TOCILESCU ȘI ARHEOLOGIA OLTENIEI

DE

D. TUDOR

Născut la 26 octombrie 1850 într-un sat de lângă Mizil, tânărul ambițios de mai târziu, dotat cu mare putere de muncă în diferitele domenii ale istoriei, a realizat studii temeinice în țară, sub îndrumarea lui Hașdeu, Odobescu ș.a., continuate apoi cu dascăli străluciți la Viena, Praga și Paris. La vârsta de 27 ani era membru corespondent al Academiei Române, iar patru ani mai târziu, profesor de istorie antică, epigrafie și antichități la Universitatea din București, precum și director al Muzeului Național de Antichități din capitală¹.

În 1880 publică manuscrisul tezei sale de doctorat, *Dacia înainte de romani*, lucrare considerată de Nicolae Iorga : „ca cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un român”². Cu toate că volumul este scris într-un stil sobru, clar și foarte documentat — ceea ce l-a făcut de neînlocuit până la apariția *Geticeii* lui Vasile Pârvan (1926) — B. P. Hașdeu înspăimântat de imensitatea materialului arheologic cules de Tocilescu îl recenzează cu asprime³,

Dar să vedem cât de mult îi sîntem debitori cei de azi lui Tocilescu în ceea ce privește arheologia Olteniei romane.

Între anii 1882—1892, marele învățat se ocupă cu dezvelirea și publicarea monumentului triumfal de la Adamclisi, investigații ce-i vor crea o faimă științifică mondială. Concomitent strînge 600 inscripții și identifică 60 așezări grecești și romane pe teritoriul Dobrogei. Decada următoare din programul muncii sale de arheolog, adică din 1892 pînă în 1901, este rezervată Olteniei, unde, ca și în Dobrogea, avea să aducă multă lumină istorică. Pînă atunci, din acest punct de vedere ținutul de dincolo de Olt se cunoștea „din fumurile arheologice trase din lulele preistorice” de ale gazetarului entuziast Cezar Bolliac și din poeziile romantico-arheologice compuse pe malurile Dunării de maiorul Dimitrie Papazoglu (după a căror lectură îți vine în minte versul lui Horatius : „Risum teneatis, amici”).

În linii mari, în cei zece ani de activitate pentru cunoașterea Olteniei din epoca romană, programul lui Tocilescu a fost următorul :

— călătorii pe teren pentru depistarea vechilor așezări romane ; urmărirea valurilor de pămînt și a limesurilor, toate importante obiective ce trebuiau cartate ;

¹ Despre biografia și activitatea lui Gr. G. Tocilescu în general, vezi : RIAF, 11, 1910, p. 7—14 și 356—361 ; N. I. Apostolescu, *Tocilescu* : conferință rostită la Ateneul Român din București, București, 1912 ; R. Vulpe, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 607—612 ; idem, *RevMuz*, 1, 1965, p. 28—38 ; D. Tudor, *OR*³, passim și L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, part. I, București, 1975, p. 188—192.

² N. Iorga, *Oameni care au fost*, I, București, 1967, p. 13.

³ B. P. Hașdeu, „Binele public”, III, 1881, nr. 84—87, 90, 91 și 94.

- săpături arheologice, în marea lor majoritate limitate la sondaje de informare cronologică și epigrafică despre unele castre romane ;
- stringerea și transportarea la Muzeul Național de Antichități din București a materialului arheologic amenințat cu distrugerea ;
- publicarea principalelor descoperiri epigrafice ;
- informarea Academiei Române prin scurte comunicări despre ce a realizat.

Îl interesau îndeosebi inscripțiile, de aceea ataca cu predilecție *porta praetoria* de la castre, unde se puteau găsi căzute în șanțurile de apărare din față, documentele epigrafice de bază în legătură cu ctitoria cetății. Dacă avea norocul să le afle încheia șantierul și pleca în altă parte, cu același țel. Așa s-au petrecut lucrurile la Bumbesti, Slăveni, Bivolari, Copăceni și Rădăcinești. Respectivul epigrafe luau drumul Bucureștiului și se publicau imediat în „Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen” de la Viena.

Activitatea arheologică a lui Gr. G. Tocilescu pe teritoriul Olteniei s-a desfășurat după următorul plan calendaristic, în cea mai mare parte îndeplinit cu ajutorul colaboratorului său credincios și conștiincios, inginerul topograf Pamfil Polonic.

Lucrările pentru captarea apelor termale din Poiana Bivolari de lângă Călimănești, amenințau cu distrugerea castrului și a termelor romane ale așezării denumită *Arutela*. În anii 1891—1892, Tocilescu intervine prompt ; degajează termele și o parte din castru. Două epigrafe din ruinele porților *praetoria* și *principalis dextra* îl informează că respectiva fortificație s-a zidit în anul 138 e.n. de către *Suri sagittarii*, de aceea renunță la continuarea săpăturii ⁵. Din fericire, rapoartele de șantier ale lui Polonic, publicate de noi, ne aduc și alte știri ⁶. După plecarea lui Tocilescu, jumătate din castru împreună cu termele romane de la Bivolari au fost acoperite de către terasamentul căii ferate. În anii 1967—1970, cu sprijinul Muzeului Militar Central s-a săpat și consolidat ceea ce se mai păstrează din ruinele de acolo ⁷.

În 1893, Tocilescu sondează un colț al pretoriului, porțile pretoriană și decumană ale castrului de la *Slăveni* pe Olt. Dar de îndată ce *Fortuna redux* îi dă la lumină o placă de marmură formată din 240 fragmente pe care poate citi că în anul 205 e.n., castrul fusese zidit *a fundamentis* de către *ala I Hispanorum* ⁸, el ridică tirnăcopul și pleacă.

⁴ Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, 17, 1894, p. 81—113 și 224—226 ; 19, 1896, p. 79—111 și 213—239.

⁵ CIL., III, 12 601 a—b, 13 793 și 13 794.

⁶ D. Tudor, BCMI, 35, 1942, p. 143—149 ; idem, OR³, p. 266—270 și 324—326.

⁷ D. Tudor, *Hommages à M. Renard*, III, Bruxelles, 1969, p. 579—585 ; D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea și Cr. M. Vlădescu, StMatistMil, 2—3, 1969—1970, p. 8—45 ; 6, 1973, p. 12—26 ; Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, SCIV, 20, 1969, 1, p. 101—111 ; idem, BMI, 3, 1972, p. 27—32 ; idem, Oltenia, 1, 1974, p. 47—51.

⁸ CIL., III, 13 800, 13 801 și 14 216, 16.

În manuscrisele lui Tocilescu păstrate la Academia Română am avut norocul să descopăr notele de săpături de la Slăveni, redactate de Polonic, și să le public⁹. Împreună cu colaboratorii mei de pe șantierele Oltului și Dunării, doctorii în arheologie G. Popilian și Octavian Toropu, am reușit după 14 campanii de lucru să descoperim în castrul Slăveni, ceea ce a părăsit Tocilescu¹⁰. În momentul de față, pregătim o primă monografie.

Anii 1894—1895 îl readuc pe Tocilescu în Valea Oltului carpatin, unde atacă castrele hadrianece de la Copăceni, Rădăcinești și Titești, precum și pe cel dintr-o epocă tîrzie, de la Racovița. Săpăturile lui sînt mai îndelungate la Racovița și Titești unde *Dea Fortuna* nu-l mai ajută să afle vreo inscripție lămuritoare. Dar Polonic ne pune la îndemină interesante planuri ale acestor castre (pe care aveam a le publica tot eu, după patru decenii). În schimb, la Copăceni, anticul *Praetorium*, în afară de o mulțime de material arheologic mărunț, se descoperă două inscripții din anii 138 și 140 e.n., care-l informează pe Tocilescu că respectivul castru s-a construit și mărit de către *numerus burgariorum et veredariorum*, o unitate de pază și de transportat poșta pe calea Oltului carpatin — unitate militară necunoscută pînă atunci¹¹. Cu excepția materialului de metal și ceramic, mi-a revenit tot mie bucuria, ca folosind însemnările lui Polonic să public ceea ce mai rămăsese inedit de la Copăceni¹². Un modest sondaj de o zi la poarta sudică a castrului *Rădăcinești*, îi oferă lui Tocilescu ceea ce căuta peste tot cu pasiune : o inscripție fragmentară din anul 138 e.n. cu numele acelorași *Suri sagittarii*, în calitate de constructori¹³. Nu mai avea nici un rost să mai zăbovească pe dealurile de la Rădăcinești !

Menționez că din inițiativa Muzeului Militar Central, în colaborare cu arheologii Lt. Col. Cristian M. Vlădescu și doctorandul Gh. Poenaru Bordea, am săpat aproape exhaustiv castrele romane de la Arutela¹⁴, *Praetorium*¹⁵, Titești¹⁶ și Rădăcinești¹⁷. O primă monografie despre acestea, intitulată : *Castrele hadrianece din Valea Oltului*, se află în lucru.

Ruinelor castrului și podului roman de la *Drobeta-T. Severin* le închină Tocilescu patru campanii de săpături, desfășurate în anii 1896, 1897, 1898 și 1899¹⁸. Ceea ce l-a reținut așa de mult pe acest șantier a fost bogăția materialului epigrafic găsit în săpătură, care a și văzut lumina tiparului. Îi revine meritul de a fi precizat cele trei etape importante din

⁹ D. Tudor, BCMI, 33, 1940, p. 34—38; idem, OR³, p. 306—311 și 334—336.

¹⁰ D. Tudor, *Historica*, 1, 1970, p. 67—83; idem, *Vestigia*, 17, 1972, p. 487—488; idem, *Drobeta*, 1, 1974, p. 75—82; Gh. Popilian, *Apulum*, 9, 1971, p. 627—641; idem, *Oltenia*, 1, 1974, p. 75—82.

¹¹ CIL, III, 13 795 și ILS, 8 909; CIL, III, 13 796 și ILS, 9 180; D. Tudor, OR³, p. 274—276 și 327—328.

¹² D. Tudor, BMMN, 5, 1943—1944, p. 95.

¹³ CIL, III, 12604—12605; D. Tudor, OR³, p. 303.

¹⁴ Vezi nota 7.

¹⁵ Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *Actes du IXe Congrès International. Frontières romaines*, București, 1974, p. 245—250; idem, *Oltenia*, 1, 1974, p. 54—55.

¹⁶ Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea în *Actes du IXe Congrès International. Frontières romaines*, p. 253—254; idem, *Oltenia*, 1, 1974, p. 53—54.

¹⁷ Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 23, 1972, 3, p. 447—485; idem, BMI, 3, 1972, p. 28—29; idem, *Oltenia*, 1, 1974, p. 51—52.

¹⁸ Gr. G. Tocilescu, *Manuscrite. Academia Română*, vol. 5 135 passim; idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 140; D. Tudor, OR³, passim.

istoria respectivei fortificații : epoca lui Traian, cea constantiniană din secolul al IV-lea și restaurarea bizantină din veacul al VI-lea. Săpăturile ulterioare (Al. Bărcăcilă și R. Florescu, M. Davidescu) aveau să aducă multe completări în ceea ce privește trecutul militar al Drobetei.

Concomitent, în anii 1897 și 1898, Tocilescu organizează săpături și în castrul de la Răcari — Dolj¹⁹. Dacă materialul epigrafic nu i-a dat nici o satisfacție, în schimb a descoperit mii de fragmente din statuile de bronz a trei împărați romani, precum și numeroase obiecte de metal. Printre micile descoperiri se identifică material ceramic, monede și alte piese de bronz, cu ajutorul cărora am putut stabili o locuire a castrului de către dacoromani, în secolele III—VI e.n.

Între 8 iulie—17 august 1897, din ordinul lui Tocilescu se fac săpături și în castrul de piatră de la Bumbști pe Jiu. O epigrafă descoperită la una dintre porți îl informează pe învățatul român că cetatea fusese făcută mai întâi din brazde de pământ și că numai în anul 201 e.n., prin grija guvernatorului imperial al celor trei Dacii, Octavius Iulianus, ea fusese dotată cu un zid de apărare din piatră²⁰. Prin această descoperire își considera îndeplinită misiunea la Bumbști. Și aici s-au aflat diferite materiale arheologice, rămase mult timp inedite.

Sucidavei îi rezervă Tocilescu campaniile de lucru din anii 1898 și 1899. Acolo se bucură de asemenea de aflarea unui bogat material epigrafic. Sint dezvelite total ruinele podului lui Constantin cel Mare, o parte din incinta cetății romano-bizantine și se determină forma orașului antic. Săpăturile ce conduc de patru decenii în această „Histrie a Olteniei” au întregit multe dintre problemele suscitade prin investigațiile parțiale ale lui Tocilescu²¹. El credea, la început, că cetatea se numise *Malva*. A părăsit de îndată această localizare în fața inscripției ce vorbește de *territorium Sucidavense*²². Are apoi meritul de a fi afirmat primul că *Malva* este una și aceeași localitate cu *Romula*, ipoteză deplin confirmată azi²³.

De la *Sucidava* Tocilescu își mută pentru scurt timp, în anul 1900, șantierul de lucru la *Romula-Malva*, unde ridică planul orașului antic și sapă termele, descoperiri publicate de noi după manuscrisele sale de la Academia²⁴.

Între 26 iulie — 21 august 1901, același Polonic sondează în diferite puncte castrul Jidava de pe *limes Transalutanus*, rezultatele rămânind de asemenea în manuscris²⁵.

Însfârșit, este cazul să amintim că în ultimii cinci ani ai secolului trecut, după indicațiile date de Tocilescu, sirguinciosul Pamfil Polonic

¹⁹ Gr. G. Tocilescu, *Manuscrise. Academia Română*, vol. 5 133 și 5 134, passim; D. Tudor, OR³, p. 299—303; idem, Apulum, 4, 1961, p. 145; 5, 1965, p. 233—257.

²⁰ CIL, III, 14 485 a și ILS, 9 179; D. Tudor, BCMI, 33, 1940, p. 18—33; idem, OR³, p. 270—272; Gr. Florescu, Materiale, 4, 1957, p. 103—116; E. Bujor, Materiale, 10, 1973, p. 117—118.

²¹ Toată bibliografia privitoare la *Sucidava* se găsește la D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 155—193; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, passim.

²² Gr. G. Tocilescu, AnnÉp, 1914, nr. 122; D. Tudor, OR³, p. 209—210.

²³ Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, I, 2, p. 636.

²⁴ D. Tudor, OR³, passim.

²⁵ Publicate de D. Tudor, București, 2, 1936, 1—2, p. 89—117; idem, BMMN, 4, 7—8, 1940—1941, p. 98—101; idem, BCMI, 37, 1944, p. 77—82. Pentru recentele săpături vezi Emilian Popescu și Eugenia Popescu, StComPitești, 1, 1968, p. 69—79; idem, Materiale, 9, 1970, p. 251—263.

urmărește pe toată lungimea lor, călare sau *per pedes* : *limes Alutanus*, *limes Transalutanus*, *Brazda lui Novac de Nord*, *Brazda lui Novac de Sud*, *vechile așezări de pe cursul Jiului și de pe malul stîng al Dunării de la Orșova pînă la vărsarea Oltului* ²⁶. Carnetele de note ale lui Polonic și manuscrisele lui Tocilescu de la Academia Română păstrează încă o adevărată comoară de semnalări arheologice ce urmează a fi cercetate în viitor.

După cum se știe, programul și metodele de a lucra în domeniul cercetărilor arheologice folosite de Gr. G. Tocilescu sînt și azi criticate de succesorii săi activi pe ogorul acestei discipline. După moartea sa (1909), la catedră, muzeu și pe șantierele arheologice, locul lui Tocilescu a fost ocupat de marea personalitate a lui Vasile Pârvan. Urmașul nu a condamnat niciodată activitatea predecesorului, dar a folosit alte metode de lucru, specifice școlii istorice critice, ce luase locul celei romantice din veacul precedent, în care se încadraseră Tocilescu. La facultate, Tocilescu se lovea de cei trei mari savanți : D. Onciul, N. Iorga și I. Bogdan, care se remarcă prin spiritul critic în cercetarea istorică. Îmbătrinit prematur și grav bolnav de cord, Tocilescu este silit în ultimii 10 ani ai vieții sale să lucreze pe teren cu prudență, dar și cu grabă, spre a realiza un program general de informare arheologică. În cele două lucrări ale sale : *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* (Bucarest, 1900) și *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, în două volume (București, 1902 și 1908), publică o bună parte din rezultatele științifice obținute în această perioadă. Constatăm că dintre cele 43 studii de arheologie publicate de Tocilescu, 10 se ocupă numai de teritoriul Olteniei romane.

Să ne ducem înapoi cu 80 de ani și să discernem dacă pe teritoriul Olteniei Tocilescu putea cerceta altfel, față de ceea ce cunoaștem ! Este necesar să subliniem faptul că în acel moment el era singurul arheolog din România, primul învățat ce a publicat inscripțiile grecești și latinești de la noi și întiiul realizator al unei hărți arheologice a Daciei. Putea oare să înfăptuiască toate acestea dacă se fixa pe un singur șantier, cum facem noi arheologii cei mulți de azi ? Cînd Tocilescu deschidea cercetările sale se cunoșteau în Dacia inferioară ca așezări romane sigure numai *Drobeta*, *Romula*, *Sucidava* și *Slăvenii*. În harta arheologică ce o publică în 1900, găsim înscrise 41 așezări romane și 21 dacice, identificate de el în urma cercetărilor întreprinse la suprafața terenului. În afară de acestea sînt cartate corect și pentru prima dată *Brazda lui Novac de Nord* și cele două limesuri cu castrele lor, situate în estul provinciei ²⁷.

Numai după o atare cercetare a așezărilor romane s-au putut identifica, pe baza măsurărilor din *Tabula Peutingeriana*, toponimele unor puncte militare ca : *Acidava*, *Rusidava*, *Pons Aluti*, *Buridava*, *Castra Traiana*, *Arutela*, *Praetorium*, *Pons Vetus*, *Pelendava* și altele. Iată prima mare lumină adusă de învățatul român în *Tabula provinciae Daciae inferioris*.

²⁶ Toate datele privitoare la acestea, culese din manuscrisele lui Tocilescu și ale lui Polonic, se găsesc în OR³, passim.

²⁷ Harta anexă la volumul său *Fouilles et recherches*.

Să-l criticăm pe Tocilescu pentru sistemul lui de săpătură, limitat la sondaje fugitive, prin atacarea porții principale a cetății, în scopul descoperirii inscripției de fundare a castrului? Nu cred că este cazul, deoarece atare metodă, la acea vreme, se folosea și pe alte limesuri romane din Europa. Th. Mommsen pregătea editarea unui *supplementum* la volumul al treilea din CIL și solicita insistent contribuția lui Tocilescu, care i-a și dat-o din plin, prin descoperirile sale epigrafice.

Odată scoasă la lumină inscripția lămuritoare în privința originii castrului, Tocilescu socotea că dezvelirea lui totală constituia o sarcină pentru arheologii de mai târziu, cum se și întâmplă în zilele noastre. Cei ce activăm în domeniul arheologiei romane din Oltenia ne folosim de aceste jaloane lăsate de marele învățat. În această privință mă consider cel mai de seamă beneficiar al cercetărilor lui Tocilescu. Dacă n-aș fi descoperit comoara de informații din manuscrisele sale și ale lui Polonic, păstrate la Academia Română, n-aș fi putut publica (în 1942) cunoscuta monografie *Oltenia romană* (ajunsă acum la a patra ediție) și n-aș fi tipărit citeva zeci de studii în legătură cu materialele arheologice depozitate de el la Muzeul Național de Antichități — București.

Nu avem dreptul să-l condamnăm pe Tocilescu nici pentru faptul că „a cărat” la București toate materialele arheologice găsite în Oltenia. Unde putea să le adăpostească, când la acea vreme, (ca și în Dobrogea) nu exista nici un muzeu dincolo de Olt? Ne bucurăm că recent o mare parte a acestora a revenit la Craiova și Drobeta-Tr. Severin în patrimoniul muzeelor Olteniei.

Îi putem reproșa doar un singur lucru. El nu a creat o pepinieră arheologică, adică o școală, așa cum a realizat-o în chip strălucit Vasile Pârvan.

Asistenți nu a avut la catedră, iar pe șantiere nu primea pe nimeni. Bun dascăl, orator, educator și patriot, el și-a dus studenții pe ruinele Sarmizegetusei romane din Imperiul habsburgic, i-a suit pe Acropola Atenei și i-a adus în fața Columnei Traiane din Roma, dar, nici unul n-a obținut permisiunea de a se apropia de un șantier arheologic condus de profesor. Îi era teamă să nu-i copieze inscripțiile descoperite, pe care le ferea de ochii lumii în chip neobișnuit. Când Polonic îi telegrafiază la București că a descoperit la Bumbești inscripția despre care am amintit mai înainte, Tocilescu îi cere să o întoarcă cu fața scrisă la pământ, iar un om să o păzească zi și noapte, ca nu cumva să fie copiată de cineva.

Salutăm cu îndreptățită satisfacție recunoașterea meritelor lui Gr. G. Tocilescu pentru promovarea științei istorice românești, acum la 125 ani de la nașterea sa. Ele au fost evocate și la Universitatea din București. Liceul din Mizil poartă acum numele lui Tocilescu. De acum, Gr. G. Tocilescu își ocupă locul binemeritat în aula de aur a culturii românești.

GR. G. TOCILESCU ET L'ARCHÉOLOGIE DE L'OLTÉNIE

RÉSUMÉ

Le 26 octobre 1975 on a commémoré 125 années de la naissance de Gr. G. Tocilescu qui au siècle passé fût le pionnier des sciences archéologiques en Roumanie. Dans le monde scientifique universel il est bien connu

grâce à l'exploration du fameux monument d'Adamclissi et par ses publications épigraphiques concernant la Dacie et la Scythie Mineure.

Il fit aussi des investigations sur le territoire de la Dacie inférieure (l'actuelle Olténie). Pendant les années 1892—1901 il exécuta des fouilles (personnellement ou à l'aide de l'ingénieur Pamphile Polonic) dans les camps romains de Racovița, Copăceni, Titești, Bivolari, Rădăcinești, Romula-Malva, Slăveni, Sucidava, Răcari, Drobeta et Bumbesti. Il organisa aussi des recherches sur les deux *limites* (*Alutanus* et *Transalutanus*) qui se trouvent dans la partie orientale de l'Olténie. Il explora aussi les deux grands *vallums*, Brazda lui Novac de Nord et Brazda lui Novac de Sud. Sur la rive gauche du Danube de l'Olténie on identifia plusieurs camps romains.

Tocilescu publiait seulement les inscriptions découvertes pendant ses fouilles. Il a laissé de nombreux manuscrits concernant la découverte des autres matériaux archéologiques transportés par lui dans les collections du Musée National des Antiquités de Bucarest.